

İslâm Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği

Waqfeya in Islamic Civilization: The Case of Hazrat Omar

Bahattin TURGUT

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

Dr. Lecturer, Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History, Zonguldak / Turkey
bahattinturgut02@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4289-1350

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Kasım / November 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.460649

Atıf / Citation: Turgut, Bahattin. "İslâm Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği / Waqfeya in Islamic Civilization: The Case of Hazrat Omar". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 50 (Aralık/December 2018/2) 271-293.

doi: 10.29288/ilted.460649

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kur'an'ın infağa dair emirleri ve Hz. Peygamber'in teşvikleri temelinde mal varlıklarını vakfeden sahabilerden biri de Hz. Ömer'dir. Hz. Peygamber'in tavsiyeleri doğrultusunda "Semğ" adı verilen hurma bahçesini vakfeden Hz. Ömer, hilafeti döneminde bu vakfını büyük bir sahabe topluluğu önünde kayıt altına alarak İslâm kültür ve medeniyetinin ilk teferruatlı vakfiyesini oluşturmuştur. Bu uygulama sayesinde İslâm toplumlarında vakıf kurma ve vakfiye akdetme gelenek haline gelmiştir. İslâm tarihi boyunca bu uygulama temelinde geliştirilen vakfiye, Osmanlı döneminde en mükemmel halini almıştır. Bu incelememizde İslâm medeniyetinin ilk örnek vakfiyelerinden biri olan Hz. Ömer'in vakfiyesi, mahiyeti ve özellikleri itibarıyla ele alınacaktır. Ayrıca Hz. Ömer'in Mescid-i Aksa ve Sahre'sine yönelik gerçekleştirdiği vakfın taşta yazılmış vakfiyesi de çalışmamızda değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Ömer, Vakfiye, Semğ, Taş vakfiye, Mescid-i Aksa.

Abstract

Hazrat Omar as one of the companions of Prophet Muhammad (May Allah be blessed with him) devoted his property in line with the orders of the Qur'an regarding endowment and the incentives of Prophet Muhammad. Following Prophet Muhammad's advice, he devoted a date grove called "Samgh". During his caliphate, he registered his endowment in the presence of a crowded group of companions, which made the first elaborate endowment of the Islamic culture and civilization. Thanks to the practice of endowment, founding a waqf and devotion have become a tradition among Islamic communities. Throughout the history of Islam, endowment has developed based on that practice and gained its most excellent status during the Ottoman period. In this study, the endowment of Hazrat Omar as one of the first endowment examples of Islamic civilization will be analyzed for its importance and special aspects. Additionally, the stone-plate inscription of the endowment that Hazrat Omar made to Al-Aqsa Mosque and Sahra will also be scrutinized.

Keywords: Islâmic History, Hazrat Omar, Wakfiya, Samg, Stone Waqfeya, el-Aksa Mosque.

Extended Summary

Qur'an and Sunnah have counted sadaqah and infaq (help the one in need without asking anything in return) as the best deeds in the path of Allah and encouraged the Muslims to infaq. Prophet Mohammed, who endowed Quba Mosque and Al-Masjid Al-Nabiah to his ummah, also dedicated his lands in Medina, Khyber, Fadak and Yanbu by allocating them to the needs of the Islamic community, the equipment of the army and the needs of the poor.

Prophet Mohammed, who has been a religiously and worldly example to his companions, in his speech regarding why he gave his lands for sadaqah and he also declared verbally on which conditions and for what aims he gave the lands. With these declarations, the Prophet has actually revealed the principles that should be included in waqfiye. Although he did not regulate a waqfiye for the properties he gave as alms, Hazrat Ali realized that the prophet's land in Yanbu was also endowed, while he was regulating a waqfiye for his own lands, he also regulated one in the name of the prophet. Those who were rich among the prophet's companion and who took the prophet as an example, established waqfs and by registering those waqfs they formed waqfiyes.

The basic characteristics of waqfiye, which is the management guide of the waqf, which are one of the basic institutions of Islamic Civilization were first put forward by Hazrat Omar in the light of prophet's advice.

Hazrat Omer did not only prepare a first waqfiye from a written document, but also was one of the first to form a waqfiye in the form of an inscription on the stone. The record of "the whole lands of Nuba village being endowed to Al-Aqsa Mosque by Hazrat Omar", is placed on a stone inscription of waqfiye, which used to be on the wall of the Omari Masjid that was constructed on behalf of Hazrat Omar in Nuba village, Palestine which was conquered during his time, but now the stone inscription is under protection in Al-Masjid Al-Aqsa museum.

Hazrat Omar, who recorded that the village of Nuba was an endowment, on a stone waqfiye,

also endowed the palm garden called ‘Samgh’ as a result of prophet’s advice, on the seventh year of hegira. Hazrat Omar regulated a waqfiye for the endowment of the “Semğ”, during the times when he was the khalifa of the prophet. The clerk of the waqfiye was Muaykib b. Ebu Fatima, who was an employee in the state treasury. He recorded to the waqfiye that, Abdullah b. Erkam, Sirma b. Ekva and a slave who were all employees in the treasury were witnesses for their waqfiye. Furthermore, he also invited crowds of people from muhajir and ansar to make them witness the writing of the waqfiye.

The practice of bringing witnesses to the waqfiye of Hazrat Omar has become a tradition in the history of Islam. The archive documents show that especially during the Ottoman era numerous community leaders, Islamic clergy, pundits and administrators were all called on to be readily present when waqf contracts were established in the courts.

Shortly after Hazrat Omar gave away his land of palm dates called “Semğ” as alms, he also gave away his land located in Vadi’l-Kura and registered both of these lands in his waqfiye. Later on, his daughter Hazrat Hafsa and his son Abdullah also made contributions to his waqf. This practice constituted a framework for the tradition of waqf expansion and addendum of waqfiye which developed in the later Muslim communities.

Giving away his property as alms with sincere feelings in the name of Allah, Hazrat Omar prevented waqf properties from being sold by adopting a principle that “The property-itself- cannot be sold” in order to protect the waqf status of a property eternally. The practice of waqf has been implemented in the Islamic states for centuries based on the statements of the Prophet (May Allah be blessed with him) in line with the principle that Hazrat Omar defended.

As mentioned in waqfiye, by Hazrat Omar saying “A waqf property is never to be sold, nor given away as a gift” Hazrat Omar wanted to point out that waqf properties can’t be used in return for profit, reputation or status. ‘Not letting a waqf property be inherited’ is a highly significant principle for ensuring continuous use of that property for charitable purposes. Otherwise, bequeathing a waqf property to the heirs will pave the way for exploitation.

Hence, it is essential for the mutawalli who is responsible for administrating a waqf to continue with his duty according to a certain system. As can be seen in the example of Hazrat Omar, the people who endow a real property can either become the first mutawalli of the waqf or appoint someone else. A mutawalli must be an honest, trustworthy and well-respected person. The founder of the waqf can also appoint one of his descendants with such merits as the waqf mutawalli. Thus, Hazrat Omar appointed his own daughter Hazrat Hafsa, who is one of the most respected women of her time, as the mutawalli. Presumably, this anecdote explains how the tradition of appointing a family member as a mutawalli began. Following Hazrat Hafsa, Hazrat Omar always wanted an elderly and astute descendant of him to take over the duty of mutawalli in order to ensure continuation of his waqf. Therefore, Hazrat Omar administered the waqf until he died and after his death Hazrat Hafsa took over his duty. Following her, Abdullah b. Omar and his sons administered the waqf.

Hazrat Omar banned the mutawalli from giving harm to the waqf property. The mutawalli is not allowed to sell or save the fruits grown in the garden in order to make money. However, it was not considered as harmful to eat or offer them to a guest or a friend customarily. It was also noted that the same rule applied to the founder of the waqf. It is narrated that the Muslims embarking on long journeys with caravans stopped by and spent the night in Samgh palm date garden and were offered dates.

The income of Hazrat Omar’s Waqfiye had to be spent on “the waqf, the poor, close relatives, the slaves to be set free, jihadists who fight on the path towards Allah, guests and travellers”.

The descendants of Omar and the following generations as well as pundits tried hard to protect and continue his legacy ‘waqf’ meticulously. Hazrat Omar’s grandchildren copied the documents of waqfiye and gave them to the pundits. As an expression of respect, they wrote about his waqfiye in their books giving a historical account of it. Throughout the history of Islam, Hazrat Omar’s waqfiye set an example for all the others and waqfs were always well-preserved, but the most detailed waqfs were established during the Ottoman Era.

GİRİŞ

İslâm Medeniyetinde vakfiyeyi izah etmek için önce vakfiyeye temel teşkil eden vakıf konusunun ele alınarak açıklanması gerekecektir. Vakıf konusunun anlaşılması ise öncelikle Kur'an'ın sadaka ve infaka dair teşviklerini ve Hz. Peygamber'in toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gerçekleştirdiği vakıf uygulama ve düşüncesinin temelini teşkil eden teşviklerini, bağışlarını ve sadakalarını ortaya koymakla mümkün olacaktır. Hz. Peygamberin öğütleri çerçevesinde sahip oldukları en sevimli mallarını Allah yoluna vakfeden sahabe neslinin başta Hz. Ömer olmak üzere vakfiye oluşturma faaliyetleri İslam medeniyeti açısından önemli bir gelişme olduğundan Hz. Ömer'in vakfiyesi araştırmamızın ana teması olarak ele alınacaktır.

Kur'an¹ ve Sünnet,² Allah yolunda sadaka ve infakı en hayırlı amellerden saymış ve Müslümanları infaka teşvik etmiştir. Hz. Peygamber infaka teşvik etmekle kalmamış, bizzat gerçekleştirdiği uygulamalarıyla İslâm tarihinin ilk vakıflarını tesis etmiştir. Medine'ye hicret esnasında inşa ettiği Kuba Mescidi ve kendi adını taşıyan Mescid-i Nebi Hz. Peygamber'in ilk hayrî vakıflarıdır.³

Hz. Peygamber, hayrî vakıflarından başka, sahibi olduğu arazilerini İslâm toplumunun ihtiyaçlarına, ordunun teçhizine ve Müslümanların fakirlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis etmek suretiyle vakıf hizmetlerinin ilk örneklerini ortaya koyarak ashabına örnek olmuştur.⁴ Hz. Peygamber'in Medine'de, Hayber'de,⁵ Fedek'te⁶ ve Yenbu'da⁷ arazileri mevcuttu. Bu arazilere bağış veya ganimet yoluyla

¹ “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe kavuşamazsınız.” (Âl-i ‘İmran, 3/92). “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzelinden ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz.” (Bakara, 2/ 267)

² “İnsanoğlu öldüğünde üç şey müstesna amel defteri kapanır; devam eden sadaka, faydalanılan ilim, ebeveynine dua eden salih bir evlat” (Müslim, “Vasiyye”, 14; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 14).

³ Abdullah b. Muhammed b. Sa'd el-Huceyli, *el-Evkâfu'n-Nebeviyye ve Evkâfu'l-Hulafâi'r-Raşidin* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1971), 45.

⁴ Hz. Peygamber'in hadislerinde ve ashabin sözlerinde “vakıf” terimine rastlanmaz, fakat ona karşılık habs, sadaka, sadaka-i carie, sadaka-i müebbede terimleri yer alır. Hadisçiler ve İslâm tarihçileri eserlerinde “vakıf” terimini kullanmışlar, vakıf anlamına gelen sadaka ve habs kelimelerinin yer aldığı hadislerin konu başlıklarını “vakıf” olarak belirtmişlerdir. Bilgi için bk. Buhârî, “Vesâyâ”, 3; Müslim, “Vasiyye”, 14; İbn Mace, “Sünnet”, 20.

⁵ Hayber, Medine'nin 180 Km. Kuzeyinde Yer Alan Eski Bir Ticaret Ve Ziraat Merkezi Olup Cahiliye Döneminde Yahudilerin Yaşadığı Yedi Ayrı Kaleden Oluşmaktaydı. Kalelerinin Sağlamlığı, Arazilerinin Verimliliği Ve Su Bentlerinin Çokluğu İle Meşhur Bir Yerleşim Merkezi İdi. Bilgi İçin Bk. Muhammed Hamidullah, “Hayber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Tdv Yayınları, 1998), 17: 20; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût B. Abdillâh El-Hamevi, *Mu' Cemü'l-Büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1979), 2: 410.

⁶ Fedek, Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede Yahudilerin yaşadığı bir yerleşim yeri idi. Hayber'in fethinden sonra Fedek halkı topraklarının yarısı karşılığında Hz. Peygamber ile anlaşma yaptı. Hz. Peygamber, Müslümanların istedikleri zaman Yahudileri çıkarmaları şartını da bu antlaşmaya ilave etti. Fedek, savaş yapılmadan ele geçirildiği için arazisinin yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edildi. Hz. Peygamber, Fedek'ten elde edilen geliri amme işlerine, yolculara, misafirlere ve ailesinin giderlerine tahsis etti. Bilgi için bk. Hüseyin Algül, “Fedek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 294; Hamevi, *Mu' cemü'l-Büldân*, 4: 238.

⁷ Yenbu', Arabistan'ın Kızıldeniz sahilinde bir yerleşim yeri olup Medine'nin 200 km. batısında yer almaktadır. Bilgi için bk. Mustafa L. Bilge,- Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Yenbu'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 421; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafi' b. Abdulmuttalib b. Abdümenâf el-Muttalibi el-Kuraşî el-Mekki eş-Şafii, *Tefsiru İmam eş-Şafii* (Suûdi Arabistan: Dâru'd-Tedmüriye, 2006), 2: 877.

sahip olmuştu.⁸ Hz. Peygamberin sahip olduğu mülklerin başında Uhud savaşında şehit düşen Muhayrik'in⁹ Medine'deki yedi parça hurma bahçesi gelmekteydi. Yahudi kökenli sahabe olan Muhayrik, Uhud savaşı öncesinde Müslüman olmuş ve şehit olduğu takdirde, sahibi olduğu yedi parça hurma bahçesini Hz. Peygamber'in tasarrufuna bıraktığını söylemiş, Allah Teâlâ'nın dilediği şekilde o araziler üzerinde tasarrufta bulunabileceğini vasiyet etmişti. Nitekim Muhayrik, Uhud'da şehit olunca Hz. Peygamber, onun verimli arazilerini İslâm'ı yaymak için yapılacak faaliyetlerle başışlamıştı.¹⁰

Benî Nadir Yahudileri sürgününden geriye kalan arazi de Hz. Peygamberin tasarrufunda idi. Oradan elde edilen gelirden öncelikle ailesinin masraflarını karşılamış, geri kalanı ile fakir Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamıştı.¹¹ Hayber'den kendi payına düşen araziye üç hisseye ayıran Hz. Peygamber, üçte ikisini ihtiyaç sahibi Müslümanlar için vakfetmiş, üçte birini de kendi ailesinin geçimine tahsis etmişti.¹² Fedek, savaş yapılmadan elde edildiğinden Hz. Peygamber'e tahsis edilmişti. O da Fedek arazisinden elde edilen gelirden aile geçimi için ihtiyaç duyduğu miktarını almış, artanını yolda kalmışlara, evlenmeye gücü yetmeyen bekârlara ve Haşımoğullarının fakirlerine başışlamıştı.¹³ Yenbu'daki arazisini ise akrabalarına, fakirlere, yoksullara ve yolculara harcanmak üzere vakfetmişti.¹⁴ Bütün bunlardan Hz. Peygamber'in kendisine ait arazilerin tümünü hayatta iken İslâm'ın yayılması ve Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanması için vakfettiği, sadece ailesini geçindirecek kadar bu gelirlerden istifade ettiği söylenebilir.

Hayatta iken bütün mallarını İslâm toplumunun ihtiyaçlarına sadaka kılmak suretiyle vakfeden Hz. Peygamber: “*Biz peygamberler miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır*”¹⁵ diyerek terekesinin vakıf olduğunu açıklamıştır. Hz. Cüveyriye'nin kardeşi Amr b. Haris de; “*Allah'ın Resulü vefat ettiği zaman ne bir dirhem, ne de bir dinar, ne bir köle, ne bir cariye ne de başka bir şey bıraktı. O, beyaz katırını, silahını ve bir de sadaka kıldığı (vakfettiği) arazisini (Hayber ve Fedek) bı-*

⁸ Ebû Muhammed Abdülmelik ibn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitab el-Arabî, 1990), 3: 298.

⁹ Muhayrik; Asıl ismi Husayn iken, Müslüman olunca Hz. Peygamber ona Abdullah adını vermiştir. Aslen Kaynukağulları Yahudilerindendir, fakat Nadiroğulları mahallesinde ikamet etmiştir. Uhud savaşı öncesinde İslâmiyeti kabul edip, Müslümanların safında yer almış, savaşmış ve yaralanmıştır. Yaralanınca Medine'de sahibi olduğu yedi parça hurma bahçesini Hz. Peygamber'e vasiyet etmiş, ardından şehit olmuştur. Bilgi için bk. İbrahim Hatipoğlu, “Muhayrik en-Nadri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 22; Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed Ebû Zehra, Hâtemü'n-Nebiyîn (Kahire: Daru'l-Fikr el-Arabî, 1425/2004), 2: 584.

¹⁰ Ebû Zeyd Ömer ibn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979), 1: 173.

¹¹ Buhârî, “Cihad”, 86; Ebû Dâvûd, “İmâre”, 18,19.

¹² Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef* (Beirut: el-MektEbü'l-İslâmî, 1983), 10: 375.

¹³ Ebû Dâvûd, “İmâre”, 23, 24; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4: 238; Şibli Nu'manî, *Siretu'l-Faruk*, Arapçaya tercüme eden: Celal Said Hafnavî (Kahire: Meclisu'l-A'la li's-Sakafe, 1998): 347.

¹⁴ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 375; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983): 45.

¹⁵ Buhârî, “Meğâzi”, 14, 38.

raktı,¹⁶ diyerek Hz. Peygamber'in terekesi olan arazilerin vakıf olduğuna işaret etmiştir.

Dini ve dünyevî her hususta ashabına örnek olan Hz. Peygamber, henüz hayatta iken arazilerini ümmetin ihtiyaçları doğrultusunda sadaka kılarak vakıf kurma konusunda da fiilî uygulamalarıyla ashabına önder ve örnek olmuştur. Hz. Peygamber, sahip olduğu arazilerini vakfettiğine dair yaptığı açıklamalarda bu arazileri hangi şartlarda ve hangi cihetlere yönelik vakfettiğini de beyan etmiştir.¹⁷ Bu da göstermektedir ki vakfın kurulması ile vakfın idaresi ve idamesine dair ilkelerin ortaya konulması aslı itibarıyla Hz. Peygamberin tavsiyelerine ve uygulamalarına dayanmaktadır.

Hz. Ebu Bekir,¹⁸ Hz. Ömer,¹⁹ Hz. Osman²⁰ ve Hz. Ali²¹ başta olmak üzere sahabeden Hz. Peygamber'i örnek alan imkân sahibi kimseler de mallarını Allah yolunda vakfederek Hz. Peygamberi örnek almışlardır.²² En sevimli malı olan Hayber'deki Semğ adlı hurma bahçesini vakfederek Hz. Peygamber'i örnek alan sahabeden biri olan Hz. Ömer, onun bu konudaki tavsiyelerini yazılı bir metin haline getirmek suretiyle bir vakfiye oluşturarak asırlar boyu hayır yarışında bulunacak olanlara örnek olacak bir uygulama başlatmıştır.

1. ASR-I SAADETTE VAKFİYELER

Hz. Peygamber, İslâmî tebliğin ilk zamanlarında Kur'an-ı Kerim ile karışır endişesiyle hadislerin yazılmasına müsaade etmemiştir.²³ Daha sonra Hz. Ali,²⁴ Abdullah

¹⁶ Buhârî, "Vesâyâ", 1; Buhârî, "Cihad", 86; Ebû Dâvûd, "İmâre", 18, 19.

¹⁷ Buhârî, "Cihad", 86; Ebû Dâvûd, "İmâre", 18, 19.

¹⁸ Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd B. Ahmed B. Mûsâ B. Ahmed El-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Matbaatu Mustafa El-Bâbi El-Halebî, 1972), 18: 55. Ebû Abdullah Muhammed B. Ömer B. Vâkıd El-Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî* (Beyrut: Dâru'l-E'lâmî, 1989), 3: 991.

¹⁹ Buhârî, "Vesâyâ", 33.

²⁰ Hz. Osman'ın Rûme kuyusunu vakfetmesi hakkında bk. Tirmizî, "Menâkıb", 18; Buhârî, "Vesâyâ", 33; Hz. Osman'ın Mescid-i Nebî'nin bitişiğindeki bir arsaya satın alıp Mescide vakfetmesi hakkında bk. Nesâî, "Cihâd", 44.

²¹ Hz. Ali'nin Yenbu'daki malını vakfettiğine dair yazdırdığı vakfiyesi için bk. Abdürrezzak, el-*Musannef*, 10: 375.

²² Sahabeden Sa'd b. Ubâde'nin açtığı su kuyusu için bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 41; Erkâm b. Ebû'l-Erkâm'ın evini oğullarına vakfetmesine dair bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3: 243; Amr b. el-Âs'ın Tâif'teki Veht arazisini zürriyetinden gelenlere vakfetmesi hakkında bk. Dârimî, "Mukaddime", 43; Sa'd b. Ebû Vakkas'ın evini kızlarına vakfetmesi için bk. İbn Şebbe, *Tarihu Medine*, 1: 236; Halid b. Velid'in zirhlarını ve diğer savaş aletlerini vakfetmesi için bk. Müslim, "Zekât", 11; Zübeyr b. Avvâm'ın evini kendi neslinden dul kalan kızlarının oturması şartıyla vakfetmesi için bk. Buhârî, "Vesâyâ", 33; Abdullah b. Ömer'in Hz. Ömer'in evindeki hissesini zürriyetinden ihtiyaç sahibi olanların iskân etmeleri için vakfetmesi hakkında bk. Buhârî, "Vesâyâ", 33. İmâm Şâfiî, Mekke ve Medine'de Hz. Peygamber'in ashabı tarafından kurulan çok sayıda vakfın mevcut olduğunu ve kendi zamanında da bu vakıfların varlıklarını devam ettirdiğini haber vermiştir. Bu konuda bilgi için bk. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 9: 41.

²³ Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Benden bir şey yazmayın. Her kim Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu derhal imha etsin. Benden hadis rivayet edin; bunun bir sakıncası yok. Fakat her kim benim üzerimden kasten yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın." (Müslim, "Zühd", 72)

²⁴ Buhârî, "İlim", 39.

b. Abbas, Cabir b. Abdullah²⁵ ve Abdullah b. Amr b. Âs²⁶ gibi sahâbeden bazılarında özel olarak hadis yazma izni vermişti. Hz. Peygamber'in, İslâm'ı yaymak, uzak beldelere ulaştırmak için devlet başkanlarına ve kabile önderlerine İslâm'a davet mektupları göndermesi İslâm'da önemli hususların kayıt altına alınmasının bir örneğini teşkil etmektedir.²⁷ Bu mektuplar günümüze kadar büyük bir titizlikle muhafaza edilerek gelmiştir. Müslümanlar, İslâm tarihinin ilk arşiv örneklerini teşkil eden Hz. Peygamber'in mektuplarını özel sandukalarda, güvenli müzelerde ve kütüphanelerde koruma altına almışlardır.²⁸

Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilen antlaşma, yazışma ve mektupların yanı sıra onun vefatından sonra Hz. Ebubekir'in Kur'an'ı cem'i,²⁹ Hz. Ömer'in divan teşkili³⁰ gibi İslâm tarih ve medeniyetinin önemli olayları İslâm'da kayıt tutmanın ve arşivlemenin ilk önemli örnekleri olarak görülmektedir. Vasiyet ayeti (el-Bakara 2/180) de Müslümanların kayıt tutma konusunda titiz davranmalarına yol açmıştır.

Hz. Peygamber'in uygulamaları temelinde başlayan, önemli meseleleri yazma, yazdırma ve muhafaza etme (arşivleme) geleneği ashab-ı kirâm ile devam etmiştir.³¹ Nitekim İslâm'ın yayılmasında hizmeti olanların, askerlik yaparak geniş coğrafyaların fethini sağlayanların, fethedilen bölgelerden elde edilen gelirlerle maaşa bağlanması için Hz. Ömer tarafından divan defterleri tanzim edilmiştir. Bu divanlarda okuma yazma bilenlerin kâtip olarak görevlendirilmeleri, bu kâtipler tarafından kayıtların titizlikle tutulması, Hz. Ömer'in talimatı çerçevesinde maaş ve atıyyelerin bu kayıtlar temelinde dağıtılması İslâm tarih ve medeniyeti açısından önemli bir gelişme olmuştur.³²

İlk dönem İslâm tarihinde birkaç örneği üzerinde durduğumuz kayıt ve arşiv sisteminin önemli bir parçası da şüphesiz ki vakfiyelerdir. İslâm'ın akitleşmeye (sözleşme yapmaya) yönelik uygulamasını temelde vasiyet ayetine (el-Bakara, 2/180) dayandıran Müslümanlar, özellikle ölümlerinden sonrasına bıraktıkları malları ile ilgili vasiyetnameler tanzim etmişlerdir. İnsanların öldükten sonraki miras-

²⁵ Mehmet Emin Özafşar vd, *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 1: 64.

²⁶ Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Ben, Rasulullah (s.a.v.)'den işittiğim ve ezberlemeği istediğim her şeyi yazıyordum. Kureyşli bazı kişiler, beni bu yazmaktan nehyettiler ve dediler ki: İşittiğin her şeyi yazacak mısın? Halbuki Rasulullah (s.a.v.) de insandır, öfkeli anında da neşeli anında da konuştuğu olur, dediler. Ben de bunun üzerine yazmayı bir müddet durdurdum, bunu Rasulullah (s.a.v.)'e söyledim. Rasulullah (s.a.v.) parmağı ile ağzına işaret buyurdu ve; " (Ey Abdullah) yaz, nefsim kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu ağızdan hakikat olmayan bir şey çıkmaz," buyurdu. (Ebû Dâvûd, "İlim", 3; Darimî, "Mukaddime", 43.)

²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014): 853; Kasım Şulul, *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015): 499-501.

²⁸ Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarından bazıları İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu mektuplar, ziyaretçilerin görüşüne açıktır.

²⁹ Celaleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1986): 88; Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Umem ve'l-Mulûk* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 1992), 4: 61.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 1: 621; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1991): 90.

³¹ Özafşar vd, *Hadislerle İslâm*, 1: 63.

³² Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008): 336.

çaları dışındaki cihetlere yönelik birtakım vasiyetlerini ifade eden vasiyetnameyi, İslâm kültür ve medeniyetinde Müslümanın titiz bir davranışı olarak değerlendirmek mümkündür. Aslında vasiyet, kişinin ölümünden sonrasına miras olarak bırakacağı malını gerçek şahıslara bağışlaması veya hayır kurumlarına teberra yoluyla temlik etmesi, vakfetmesi şeklinde gerçekleşmektedir.³³

“Vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını, ne şekilde yönetileceğini gösteren senet”³⁴ anlamına gelen vakfiye, bir yönüyle vasiyetnameyle benzerlik göstermektedir. Ancak vasiyet öldükten sonraya yönelik iken, vakfiye henüz hayatta iken gerçekleştirilen bir hayır hareketinin belgesi veya ölüme bağlı sadaka-i cariyeye kabilinden bir hayır cihetine yapılan bağışın senedi olabilmektedir. Vasiyetname ve vakfiye, şartları itibariyle süreklilik ifade ettiğinden ihtilaf anında başvurulması gereken birer hakem durumundadırlar. Vakfiye, vasiyet gibi bağlayıcıdır. Vakfeden ölse de devletler, yönetimler, nesiller değişse de uygulamaya esas alınan vakfiye olmaktadır. Vakfedilen malların hem tapusu, hem kullanma kılavuzu, hem de müsaderelere karşı koruyucusu niteliği taşıyan vakfiyeler, ashâb-ı kiram tarafından düzenlenen Asr-ı Saadet döneminin ilk yazılı belge örneklerini teşkil ederler. İslâm tarihi boyunca İslâm coğrafyasında kurulan devletler, genellikle vakıf mallarının ve mülklerin korunması, idaresi ve idamesi gibi hususları vakfiyelerde yer alan şartlara göre gerçekleştirmişlerdir. İslâm coğrafyasının gayrimüslimlerce işgal edilen bölgelerinde, vakıf mallar üzerinde ortaya çıkan problemlerin hallinde de yine vakfiyeler başvuru kaynağı olmuştur.

Vakfiyelerin arşivlenmesi geleneğine paralel olarak İslâm tarihi boyunca oluşturulan devlet kurumlarında benzer kayıt sistemleri devreye girmiş, kayıtları arşivlemek tüm devletlerde bir gelenek haline gelmişse de evrak tanzimi ve arşivleme hususunda Osmanlı Devleti zirveye ulaşmıştır. Osmanlı Devleti’nin dünyanın en büyük arşivine sahip olmasını İslâm’dan aldığı ilhamla arşivini oluşturup korumasına bağlamak gerekir.

Kur’an ve sünnetin teşviki ile hayır yarışına girerek mallarını vakfeden sahabe-den bazıları vakfiyelerini de Hz. Peygamber’in uygulamaları ve tavsiyeleri çerçevesinde tanzim etmişlerdir.³⁵ Ayrıntılı bazı hususiyetleri içermesi bakımından en teferruatlı ve örnek bir vakfiye olan Hz. Ömer’in vakfiyesinden başka sahabe tarafından vakfiye oluşturanlar olmuştur. Ancak bu vakfiyeler arasında Hz. Peygamber’le ve onun faaliyetleriyle ilgisi bakımından Hz. Ali’nin vakfiyesi ile Erkam b. Ebu’l-Erkam’ın vakfiyesi öne çıkmaktadır. Bizzat kaleme aldığı vakfiyesinde Hz. Ali, önce kendi mülkiyetindeki Yenbu’da bulunan arazilerini vakfettiğini belirtmiş, ardından

³³ İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Vasiyet Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 174; Orazsahet Orazov - Tahir Aşirov, “Sovyet Türkmenistan’da Vakıf Araştırmaları: G. İ. Karpov Örneği”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017): 182.

³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 465.

³⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 375; Nesâî, “Cihâd”, 44; Vakıdî, *Meğâzî*, 3: 991; İbn Sa’d, *Tabakât*, 3: 242-244; Hâkim, *Müstedrek*, 6: 221.

Hz. Peygamber'in Yenbu'daki arazisinin vakıf olduğunu kayıt altına almıştır. Esasen bu vakfiyeyi diğer sahabe vakfiyelerinden farklı kılan da bu özelliğidir. Söz konusu vakfiyede Hz. Ali: “*Beni cennetine koyması, ateşi benden, beni ateşten uzaklaştırması için Allah'ın rızasını umarak Yenbu arazisini tasadduk ediyorum (vakfediyorum)... Bu (vakfiye), Ali b. Ebu Talib'in malı hakkında ikrarı ve hükmüdür*”, diyerek vakfını gerçekleştirme amacını ve kararlılığını ortaya koymuştur. Hz. Ali; “*...Ali'nin çocukları kendi arazilerinin bakımını ve imarını gerçekleştirdikleri gibi onun (vakıf arazinin) güvenliğinden ve yönetiminden de sorumludurlar...*” diyerek kendisinden sonra mütevellilik görevinin kendi zürriyetince yürütülmesini istemiştir. “*O (vakfın geliri), savaşta, barışta, hayırlı işlerde, akrabalara, yakın ve uzakta olanlara her türlü ihtiyaç anında infak edilsin diye Allah yolunda ve onun uğrunda yapılmış bir vakıftır,*”³⁶sözyle de vakfın gelirinin nerelere harcanacağını açıklamıştır.

Hz. Ali, Yenbu'ya ilaveten Vadi'l-Kura, Ureyne ve Ra'd adı verilen yerlerde olan arazilerini de vakfettiğini yine bu vakfiyesinde beyan etmiştir. “*...bunlar satılmaz, hibe edilmez ve Allah yolundan başkasına miras bırakılmaz. Allah, onları kabul eder, fakat miras bırakmaz,*”³⁷ sözyle de vakfın derûnî boyutuna işaret ederek vakfı kendi mülkiyetinden çıkardığını Allah'ın mülkü haline getirdiğini ifade etmiş olmaktadır.

Hz. Ali, vakfiyenin sonunda Hz. Peygamber'in vakfından şöyle bahsetmektedir:

*“Yenbu' civarındaki Rasulullah'ın malı da Allah yolunda ve Allah rızası için akrabalara, fakirlere, yoksullara, yolculara harcansın. İşçileri, emaneti inkâr etmeden, kendi malları gibi çaba sarf ederek arazinin bakımını terk etmeden, ihmâl etmeden örfe uygun bir şekilde ondan yesinler, arazinin bakımını yapsınlar ve çalışsınlar.”*³⁸

Böylece Hz. Ali, Hz. Peygamber'e ait Yenbu'da bir arazinin olduğunu ve o arazinin de vakıf olduğunu ayrıca belirtmiştir. Hz. Ali'nin İslâm medeniyeti ve kültürüne kazandırdığı vakfiyesi, oldukça ayrıntılı kaydedilmiş olmasına rağmen vakfına kimlerin şahit olduğu belirtilmemiştir.

Diğer bir önemli vakfiye ise Hz. Peygamber'in ilk dönem tebliğ faaliyetleri için merkez edindiği Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın “Daru'l-Erkam”³⁹ adı verilen evini vakfetmesi sonucunda tanzim ettiği vakfiyedir. O, tarihi kayıtlarda “Darulerkam” veya “Darulislam” olarak bilinen evini şahitler huzurunda Mescid-i Haram'a vakfetmiştir. Bu vakfına dair tanzim ettiği vakfiyesi şöyledir:

³⁶ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 375.

³⁷ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 375.

³⁸ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 375.

³⁹ Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğin ilk döneminde kendisine ikametgâh olarak seçtiği evdir. Dârulislâm olarak da bilinir. Hz. Ömer, bu evde İslâm ile şereflenmiştir. Bilgi için bk. M. Asım Köksal, “Dârulerkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 520; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 242-244; Hâkim, *Müstedrek*, 6: 2211.

“Bismillahirrahmanirrahîm, Bu, Erkam’ın Safa tepesi hizasındaki evini tasadduk ettiğinin (vakfettiğinin) belgesidir. Bu ev, arsasıyla birlikte Harem’e dâhil edilerek harem olmuştur. Satılamaz ve miras bırakılamaz. Hişam b. As ve Hişam b. As’ın azatlı kölesi falan kişi buna şahittirler.”⁴⁰

Erkam’ın İslâmî tebliğin ilk dönemlerinde Hz. Peygamber’in faaliyetlerine tahsis ettiği evini daha sonra Mescid-i Haram’a vakfettiği anlaşılmaktadır. O, vakıf eyleminin kesintiye uğramaması için vakıfların vazgeçilmez üç ilkesini; “*satılamaz, miras bırakılamaz ve hibe edilemez,*” şeklinde kaydederek vakfiyesini akdetmiştir.

2. HZ. ÖMER’İN VAKFİYESİ ve MAHİYETİ

Asr-1 Saadet’teki vakıf kültürünü anlamada Hz. Ömer’in ayrı bir önemi vardır. Her konuda olduğu gibi vakfiye tanzimi de İslâm tarihinde Hz. Ömer’in gerçekleştirdiği ilk uygulamalar cümlesindedir. Hz. Ömer, yazılı bir belge kabilinden ilk teferruatlı vakfiye tertip etmekle kalmayıp, taşa nakşedilmiş kitabe şekliyle de “taş vakfiye” düzenleyen ilk kişi olmuştur.

Hz. Ömer’in halifeliği döneminde fethedilen Filistin’de Halil dağında yer alan Nuba köyünde Hz. Ömer adına Ömerî Mescidi adı verilen bir cami inşa edilmiştir. Hz. Ömer’e nispet edilen söz konusu mescid, inşa tarihi kesin olmamakla beraber büyük bir ihtimalle fetihten sonra Hz. Ömer’in talimatıyla inşa edilmiştir. Ömerî mescidinin duvarında yer alan bir taşa nakşedilen kitabedeki yazının teknik açıdan henüz gelişmediği bir zamana aitmiş intibayı vermesi, söz konusu kitabenin Hz. Ömer’in emriyle taşa nakşedildiğine ihtimal vermektedir. Hz. Ömer adına düzenlenmiş olan kitabe vakfiye Ek: 1’de görüldüğü üzere Arapça şu şekilde kaydedilmiştir:

بسم الله الرحمن الرحيم هذه الضيعة نوبا بحدودها واطرافها وقف على صخرة بيت المقدس والمسجد
الاقصى اوقفه امير المؤمنين عمر ابن الخطاب لوجه الله تعالى⁴¹

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, bu Nuba (köyü) arazisi, sınırları ve etrafıyla Beyt-i Makdis’in Sahre’sine ve Mescid-i Aksa’ya vakıftır. Mü’minlerin emiri Ömer b. Hattab onu Allah Taâlâ’nın rızası için vakfetti.”

Bu kitabenin, İslâm tarih ve medeniyetinin ilk kitabe vakfiye örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Hz. Ömer, Kudüs’ü barış yoluyla fethedince Kâ’b el-Ahbar’ın delaletiyle Yahudiler tarafından çöplük haline getirilen Sahre’nin yerini bulup temizletmiş, eteğinde toprak taşıyarak kendisi de bu çalışmaya katılmıştır. Daha sonra da Sahre’nin önüne bir mescid yaptırmıştır. Bu mescide Ömer Camiî denilmiştir-

⁴⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3: 223-225; Hâkim, *Müstedrek*, 6: 221.

⁴¹ alansab.net/forum/showthread.php?t=3797, erişim: 15 Eylül 2018.

tir.⁴² Hz. Ömer, Sahre'ye ve Mescid-i Aksa'ya Nuba köyünün bütün arazisini vakfetmiştir. Bu durumu bir taşa yazdırdığı vakfiyesiyle belgelemiştir.

Taş vakfiye geleneğinin ilk örneklerinden birini ortaya koyan Hz. Ömer, günümüze kadar ulaşan İslâm medeniyetinin önemli bir uygulaması olan yazılı vakfiye geleneğini de ortaya koymuş olmaktadır. Hz. Ömer, Hayber'in fethinde kendi payına düşen "Semğ"⁴³ hurmalığını Allah Resulü'ne danışması sonucunda hicretin yedinci yılında vakfetmiştir.⁴⁴

Halifeliği döneminde ise Muhacir ve Ensar'dan çok sayıda sahabenin şahitliğiyle bir vakfiye tanzim etmiştir. Söz konusu vakfiye tüm ayrıntılarıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıntılı olması yönüyle Hz. Ömer'in vakfiyesi İslâm tarihi boyunca tanzim edilen vakfiyelere kaynaklık teşkil etmiştir. Bundan dolayı da ashab-ı kiram arasında vakıf tesis edip vakfiye oluşturanlar için bir örnek olmuştur. Bir bakıma Hz. Ömer, çok sayıda uygulamaya ilk imza atan bir halife olduğu gibi vakfiye akdetme konusunda da öncülük yapmıştır. Önemli ve özellikli olmasından dolayı Hz. Ömer'in vakfiyesi birçok kaynakta yer almaktadır.⁴⁵

Hz. Ömer'in vakfiyesi ile ilgili kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerde vakfiyenin kâtabinin ve şahidinin Beytülmal'de görevli devlet memurları olduğu kayıtlıdır. Ayrıca bu metinlerde "Emirü'l-Mü'minîn"⁴⁶ unvanı da geçmektedir. Bundan dolayı sözlü olarak Semğ hurmalığının vakfedilmesinin Hz. Peygamber döneminde hicretin yedinci yılında, vakfiyenin akdedilmesinin ise Hz. Ömer'in hilafeti döneminde düzenlendiği söylenebilir.⁴⁷ Cabir b. Abdullah: "Ömer b. Hattab, hilafeti döneminde vakfiyesini yazdırdığında Muhacirlerden ve Ensardan oluşan bir grup insanı davet etti, onlar da geldiler, vakfiyenin akdedilmesine şahit oldular. Bunun haberi halk arasında yayıldı"⁴⁸ diyerek vakfiyenin Hz. Ömer'in hilafeti döneminde yazıldığını açıkça belirtmiş olmaktadır. Cabir b. Abdullah, Hz. Ömer'in vakfiyeye şahit tuttuğu sahabenin bu olaydan etkilenmeleri sonucunda çok sayıda vakfın ortaya çıkışını ise şu sözlerle ifade etmektedir: "Muhacir ve Ensar'dan mâlî imkânı olup da malını ebediyyen satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere kesintisiz sadaka yapmayan (vakıf kurmayan) kimse bilmiyorum,"⁴⁹ Cabir (r.a.) bu rivayetiyle sahabenin vakfa olan rağbetini dile getirmektedir. Hz. Ömer'in ashab huzurunda

⁴² Bilgi için bk. İsmail Altun, "Hz. Peygamber döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?", *Turkish Studies* 12/2 (Kış 2017): 16; Nebi Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 305.

⁴³ Semğ: Ömer b. Hattab'ın Hayber'de vakfettiği arazisinin ismidir. Bilgi için bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2: 84.

⁴⁴ Buhârî, "Vesâyâ", 22.

⁴⁵ Buhârî, "Vesâyâ", 3; İbn Mâce, "Kitabu's-Sadakât", 2396; Ebü'l Hasan Ali b. Ömer Dârekutni, *Sünen-i Dârekutni* (Beirut: Müessesetu Risale, 2004): 4403; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 6: 264; 'Aynî, *'Umdetu'l-Kâri*, 11: 294.

⁴⁶ Abdürrezzak, *el-Musannef*, 10: 376; Buhârî, "Vesâyâ", 13.

⁴⁷ Öztürk, *Vakıflar*: 47.

⁴⁸ Hassâf, Ebü Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybani, *Kitabu Ahkâmü'l-Evkâf* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye: 1322): 6.

⁴⁹ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkâf*, 6

vakfiyesini akdetmesi İslâm toplumunda o derece etkili olmuştur ki Zeyd b. Sabit, Muhammed b. Mesleme, Rafi' b. Hudeyc gibi malî imkânı olan çok sayıda sahabe, onu örnek alarak mallarını Allah yoluna vakfetmiştir.⁵⁰

Birçok kaynakta mevcut olan Hz. Ömer'in vakfiyesi Sahih-i Buhârî'de de yer almakta olup Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Abdullah b. Ömer'den rivayet olunduğuna göre, babası Hz. Ömer (r.a.), Rasulullah (s.a.v.) zamanında “Semğ” denilen öz malı hurmalığı vakfetmek isteyerek: Ya Rasullah! Çok güzel ve kıymetli bir hurmalığa sahip bulunuyorum. Bu malımı vakfetmek istiyorum, bana ne tavsiye edersiniz? diyerek Hz. Peygamber'e başvurdu. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.): Bu hurmalığın aslını (rakabesini) vakfet! Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun ürünü infak edilir, buyurdu. Ömer de bu malını o suretle vakfetti. Gelirini, Allah yolunda savaşanlara, azatlık anlaşması yapmış kölelere, miskinlere, misafirlerle, yolculara ve yakın akrabalarına vakfetti. Mütevellinin, vakfın rakabesine tecavüz etmeyerek yalnız nemasından örfe göre yemesinde yahut dostuna yedirmesinde de günah yoktur.”⁵¹

Hadisle ilgili olarak Hammad, Abdullah b. Ömer'in ve Hz. Hafsa'nın daha sonra birer tarla vakfederek Hz. Ömer'in vakıflarına ilavede bulduklarını rivayet etmiştir.⁵²

Abdurrezzak'ın *Musannefi* ve Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde ve başka kaynaklarda yer alan bir rivayet ise yukarıda meali verilen rivayete ilave bazı bilgiler içermektedir.⁵³ Türkçe olarak ifadesi şöyledir:

“Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, bu, Allah'ın kulu, Mü'minlerin emiri Ömer'in Semğ hakkındaki yazısıdır (vakfiyesidir). Şayet Ömer vefat ederse vakfın yönetimi, yaşadığı müddetçe Hafsa'ya ait olacak ve bahçenin ürününü Allah'ın dilediği şekilde sarf edecektir. Onun ölümünden sonra, ailesinden en dirayetli kimse müteveli olacaktır. Vakfa kim müteveli olursa, onun aslını asla satmayacak ve kimseye bağışlamayacaktır. Mütevellinin, ondan kazanç sağlamaksızın onun meyvesini yemesinde veya arkadaşına yedirmesinde bir sa-

⁵⁰ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkaif*, 6.

⁵¹ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Mütercimi ve Şarihi: Kâmil Miras DİB Yayınları, 1984), 8: 222; 'Aynî, *Umdetu'l-Karî*, 11: 294; İbn Mâce “Kitabu's-Sadakât”, 2396; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264; Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam b. Nafi' el-Himyeri el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: el-MektEbü'l-İlslâmî, 1983), 10: 326.

⁵² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998), 2: 125.

⁵³ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذَا كِتَابُ عَبْدِ اللَّهِ عُمَرَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَمَعِ أَنَّهُ إِنْ تُوَفِّيَ أَنَّهُ إِلَى خَفْصَةَ مَا عَاشَتْ تُتَّقَى ثَمْرَهُ حَيْثُ أَرَاهَا اللَّهُ فَإِنْ تُوَفِّيَتْ فَإِنَّهُ إِلَى ذِي الرَّأْيِ مِنْ أَهْلِهَا، أَلَا يَشْتَرِي أَسْلَهُ أَبَدًا، وَلَا يُوَهَّبُ، وَمَنْ وَلِيَهُ فَلَا خَرَجَ عَلَيْهِ فِي ثَمْرِهِ، إِنْ أَكَلَ أَوْ أَكَلَ صَدِيقًا غَيْرَ مُتَمَوَّلٍ مِنْهُ مَالًا، فَمَا عَفَا عَنْهُ مِنْ ثَمْرِهِ فَهُوَ لِلسَّائِلِ، وَالْمَحْرُومِ، وَالنَّسِيفِ، وَذِي الْقُرْبَى، وَابْنِ السَّبِيلِ، وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَنْفَعُهُ حَيْثُ أَرَاهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنْ تُوَفِّيَتْ، وَمِائَةُ الْوَسْقِ الَّذِي أَطْعَمَنِي مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْوَادِي بَيْدِي، لَمْ أَهْلِكْهَا، فَإِنَّهَا مَعَ تَمَعِ عَلَيَّ السَّنَةِ الَّتِي أَمَرْتُ بِهَا، وَإِنْ شَاءَ وَلِي تَمَعِ اسْتَرَى مِنْ ثَمْرِهِ رَقِيقًا لِعَمَلِهِ، وَكَتَبَ مُعَيَّبٌ وَشَهِدَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْأَرْقَمِ (Abdürrezzak, *el-Musannef*, 10: 376; Buhârî, “Vesâyâ”, 13).

kınca yoktur. Vakfın geliri, Allah'ın rızasına uygun olarak el açanlara, yoksullara, misafirlere, yakın akrabaya, yolculara ve Allah yolunda savaşanlara dağıtılacaktır. Tasadduk edilen bu mallar ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bana vermiş olduğu, benim de muhafaza ettiğim Vadi'deki 100 hisse / 100 vesk mal (arazi), hiçbir eksiltmeye gidilmeden Semğ ile birlikte Allah Rasulünün bir emri ve sünneti olarak vakfedilmiştir. Şayet Semğ'in mütevellisi dilerse onun kazancıyla bu malları işletmek üzere bahçede çalıştırmak için bir köle satın alabilir. Bu vesikayı Muaykib yazdı, Abdullah b. Erkam şahitlik yaptı."⁵⁴

Hz. Ömer'in vakfiyesi incelendiğinde bir vakfiyede bulunması gereken ayrıntıların ilk resmî örneğinin Asr-ı Saadet'te Hz. Ömer tarafından ortaya konulduğu söylenebilir. Bu bağlamda Hz. Ömer'in tesis ettiği vakıf, İslâm tarihindeki vakıf geleneğinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Ömer, Allah yolunda vakfettiği mallara ilişkin yazdırdığı vakfiye ile vakıf müessesesinin kurumsallaşmasının temellerini atmıştır, denilebilir. İçerik bakımından Hz. Ömer'in vakfiyesinin, kâtip seçimi, şahitlerin tespiti, mütevellinin tayini, vakfın tevcih edileceği yönler, vakıf malının alınıp- satılamayacağı gibi bir vakfiyede bulunması gereken tüm özellikleri içerdiği görülür.

Yukarıda Türkçesini verdiğimiz iki ayrı rivayetin birincisinde Hz. Ömer'in Hayber'deki Semğ adı verilen hurmalığını vakfettiği bildirilmektedir. İkinci rivayette ise Semğ arazisi ile birlikte Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendisine verdiğini ifade ettiği Vadi'deki 100 hisse /100 vesk araziye de Semğ arazisine ilave ederek vakfettiği açıklanmaktadır. "Vadi"den maksat, Hayber'den hemen sonra fethedilen Vadi'l-Kura'dır. Söz konusu her iki araziye de vakfeden Hz. Ömer, her iki arazisini de kayıt altına alarak vakfiyesini akdetmiştir.⁵⁵

Hz. Ömer'in vefatından sonra vakfın mütevellisi olan kızı Hz. Hafsa ve oğlu Abdullah da Hz. Ömer'in vakfına ilaveten araziler vakfetmişlerdir. Semğ hurmalığı vakfının mütevellisi olan Hz. Hafsa, sonradan vakfa dâhil edilen arazilerin de mütevelliliğini birlikte yürütmüştür.⁵⁶

Hz. Ömer'in vakfiyesi Hz. Ali ve Erkam b. Ebü'l-Erkam (v. 55/675)⁵⁷ gibi sahabiler tarafından hazırlanan vakfiyelerle karşılaştırıldığında, onların vakfiyelerinin, Hz. Ömer'in vakfiyesi gibi ayrıntılı olarak tanzim edilmemiş olmaları dikkati

⁵⁴ Abdürrezzak, el-*Musannef*, 10: 376; Buhârî, "Vesâyâ", 13.

⁵⁵ Hz. Peygamber döneminde bir ölçü birimi olan "vesk"ın miktarı konusunda bir ittifak yoktur. 122 kg. kuru gıdaya tekabül eden bir ölçü olduğunu söyleyenler olmuşsa da bunun 200 kg. a tekabül ettiğini söyleyenler de olmuştur. Bundan da her bir hisse miktarının yaklaşık 122-200 kg. tohum istiaf eden bir arazi olduğu söylenebilir. Bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Vesk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 70.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Seyyid Ebü'l-Muâti en-Nürî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998), 2: 125; Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 127.

⁵⁷ Ahmet Önkal, "Erkam b. Ebü'l-Erkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 305.

çeker. Hz. Ömer'in vakfiyesi incelendiğinde aşağıdaki özellikleriyle öne çıktığı görülür.

2.1. Vakfiyenin Şekli Özellikleri

Hız. Ömer'den günümüze intikal eden vakfiye, vakfın sınırlarının belirlenmesinde, vakıf mallarının muhteviyatı hususunda sonraki asırlarda meydana gelebilecek karışıklıkların önlenmesine katkı sunması bakımından önem taşımaktadır. Zira vakfiye, hem vakıfla ilgili şahısları belirleyici olması, hem de vakfın ebedi kılınması anlamındaki bağlayıcılığı yönüyle önemli bir belge niteliğindedir.

2.1.1. Kâtibin Belirtilmesi

Vakfedilen malların kayıt altına alındığına dair bilgi; “وَكَتَبَ مُعَيَّبٌ” (Muaykib kâtipliğini yaptı)” şeklinde ifade edilmiştir. Vakfiyenin kâtibi olan Muaykib, Hız. Ebubekir döneminde beytülmal görevlisi olan Muaykib b. Ebû Fatıma (v. 662)'dır. Hız. Ömer de, Abdullah b. Erkam'ı ve Muaykib'ı beytülmal (hazine) de görevlendirmiştir.⁵⁸ Bu arada vakfiyenin de kâtipliğini bu zata yaptırarak vakfiyeye bir resmîyet kazandırmıştır. Hız. Ömer'in devletin önemli bir kademesi olan beytülmalde önemli bir mevki ve yetkiye sahip kıldığı memurunu vakfiyenin kâtibi olarak seçmesi, bu hayır faaliyetine çok önem verdiğini de göstermektedir. Hız. Ömer'in yazdırdığı bu vakfiyesi onun neslinden olan insanlar ve âlimler tarafından muhafaza edilerek, kitaplara da geçirilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Beyhakî'nin Süneninde yer alan bir rivayette tebeü't-tabiîn dönemi fakih muhaddislerden kabul edilen Yahya b. Said,⁵⁹ Hız. Ömer'in vakfiyesi ile ilgili olarak: “Abdülhamid b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab, Semğ hakkındaki yazılı vakfiyenin bir nüshasını yazarak bana verdi,⁶⁰ demiştir. Bundan da Halife Hız. Ömer'in, vakfiyesini yazılı bir belge şeklinde evlatlarına ve torunlarına bıraktığı anlaşılmaktadır. Özellikle de torunu Abdülhamid b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer tarafından yazılı nüshaları çoğaltılarak Yahya b. Said gibi âlimlere takdim edilmiştir.⁶¹ Onlar da onu muhafaza etmişler, işin ehli olarak gördükleri kimselere, âlimlere vakfiyeyi istinsah ederek kopyalarının çoğalmasını sağlamışlardır. Hız. Ömer'in vakfiyesi, İslâm âlimleri tarafından hadis ve İslâm tarihi kitaplarına kaydedilerek günümüze kadar yazılı rivayet yoluyla gelmiştir.⁶²

⁵⁸ Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 91.

⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Erdiñç Ahatlı, “Yahya b. Said el-Kattân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 262.

⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264.

⁶¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264.

⁶² İbn Mâce, “Kitabu's-Sadakât”, 2396; Dârekutnî, “Kitabu'l-Ahbâs”, 4403; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264; 'Aynî, ‘Umdu'tu'l-Kârî, 11: 294; Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, 8: 222; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10: 326; Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

2.1.2. Şahitlerin Belirtilmesi

Hz. Ömer, vakfiyesini yazdırırken şahitler bulundurmıştır.⁶³ Kimlerin şahit olduğu da bu kayıtlarda görülmektedir. Vakfedilen malların kayıt altına alındığında şahitlerin bulunduğu dair bilgi Arapça olarak şöyle geçmektedir: “وَشَهِدَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْأَرْقَمِ (Abdullah b. Erkam şahit oldu)”.⁶⁴ Abdullah b. Erkam, Hz. Ömer tarafından Beytülmalin başına görevlendirilen itibarlı, saygın bir devlet memurudur.⁶⁵ Onun devletin önemli kurumlarından birini emanet ettiği güvenilir bir zatı vakfiyenin yazımında bulundurması ve şahit tutması anlamlıdır. Ayrıca Sırma b. Ekva da Hz. Ömer’in malını vakfettiğine şahit tutulmuştur. Bu iki hür şahidin yanı sıra orada olan bir kölenin de şahit olduğu vakfiyede yer almıştır. Görüldüğü gibi Hz. Ömer vakfını kaydederken iki hür bir de köle şahit bulundurmıştır.⁶⁶ Bundan da vakıf gibi önemli bir olaya en az iki hür kişinin yazılı şahit olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Hz. Ömer’in vakfiyesine çok sayıda Muhacir ve Ensar’ı şahit tuttuğu, onların bu olaya şahit olmalarının onların vakfa olan iştihakını artırdığını ve bu sayede vakıf sayısında ashab arasında büyük bir artış olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁷

Hz. Ömer’in vakfiyesine çok sayıda ashabı şahit tutma uygulaması, daha sonraki İslâm devletlerinde bir teamül halini almıştır. Özellikle Osmanlı dönemi vakfiyelerinde, vakfiyelerin mahkemelerde akdedilmesi esnasında çok sayıda toplum önderinin, bölgenin ileri gelenlerinin, ilim adamlarının, yöneticilerin hazır bulundurulduklarına belgeler şahitlik etmektedir.⁶⁸

2.1.3. Mütevellî ve Sorumluluklarının Belirtilmesi

Vakıflarda devamlılık esastır. Vakfın devamı için bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Vakfın yöneticisine kaynaklarda genellikle mütevellî denilmiştir. Nazır veya kayyım da denilmektedir. Nitekim Hz. Ömer’in vakfiyesinde de mütevellî (وَلِيُّ تَمْعِنَ) şeklinde geçmektedir. Vakfı idare etme sorumluluğunu üstlenen mütevellînin belli bir sistem içinde görevine devam etmesi esastır. Hz. Ömer örneğinde olduğu gibi, bir taşınmazı vakfeden kimse ilk mütevellî (yönetici) olabileceği gibi, belirleyeceği başka birini de mütevellî tayin edebilir. Mütevellî tayin edilecek kimse, dürüstlüğü ile tanınmış, toplumda saygınlık kazanmış güvenilir bir kimse olmalıdır. Vakıf kurucusu, bu özelliklere sahip kendi soyundan birini de vakfa mütevellî tayin edebilir. Ni-

⁶³ Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

⁶⁴ Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

⁶⁵ Abdullah b. el-Erkam b. Ebi'l-Erkam (Abdi Yeğûs) el-Kureşî ez-Zühri'dir. Zühre oğullarındandır. Hz. Peygamber'in anne tarafından akrabası olup Mekke'nin fethinde Müslüman oldu. Hz. Peygamber'in güvenini kazanan Abdullah vahiy kâtipliği yaptı. Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebubekir'in diplomatik yazışmalarını idare etti. Hz. Ömer tarafından Beytülmal Emirliğine tayin edildi. Hz. Osman'ın halifeliği sırasında vefat etti (644-656). Bilgi için bk. İsmail L. Çakan, “Abdullah b. Erkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 102. Ayrıca Beytülmal için bk. Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 6: 91.

⁶⁶ Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

⁶⁷ Hassâf, *Ahkâmü'l-Evkaf*: 6.

⁶⁸ Çok sayıda şahidi olan vakfiyeler için Urfa vakıflarından Rahimiye Medresesi vakfiyesi için bk. 205 nolu Urfa Şer'îye Sicili, s. 276; Rıdvan Ahmet Paşa Camii ve Medresesi vakfiyesi için bk. 206 nolu Urfa Şer'îye Sicili, s. 779.

tekim Hz. Ömer bu hususa dikkat çekerek toplumda en saygın kadınlardan biri olan kendi kızı, Hz. Peygamber'in hanımı, Mü'minlerin annesi Hz. Hafsa (27/648)'yı vakfına müteveli tayin etmiştir. Aile vakıflarında aileden gelen birinin müteveli olması geleneğinin buradan geldiği ifade edilebilir. Hz. Hafsa'nın vakfa müteveli tayin edildiğine dair bilgi Arapça olarak şöyle geçmektedir: “وقدم على النظر ” (Vakıflarına kendi kızı Mü'minlerin annesi Hafsa'yı nazır /müteveli tayin etti).⁶⁹

İlk yazılı ve düzenli vakıf olarak bilinen Hz. Ömer'in vakfiyesinde; vakfına kimin müteveli, yönetici olacağını, nezaret ederek gözetip kollayacağını belirten Hz. Ömer, Hz. Hafsa'dan sonra da soyundan gelen dirayetli bir aile büyüğünün mütevellilik yaparak vakıflarının sürmesini istemiştir.⁷⁰ Nitekim vefat edinceye kadar vakfın yöneticiliğini Hz. Ömer; Ondan sonra da Hz. Hafsa yürütmüştür. Ondan sonra Abdullah b. Ömer ve evlatları vakfı yönetmeye devam etmişlerdir.⁷¹

Hz. Ömer ve sahabeden bazıları tarafından ilk örnekleri sunulan vakfiyelerde mütevellinin belirtilmesi, tayin edilmesi geleneği Osmanlı döneminde tanzim edilen vakfiyelerde de önemli bir ilke olarak uygulanarak teamül halini almıştır.⁷²

Vakfın mütevellisinin ne derece vakıftan istifade edeceği ve vakıftan hangi şartlarda istifade edileceği vakıf tarafından vakfiyeye kaydedilmiştir. Ayrıca, mütevellinin kendisi ve aile fertlerinin hangi ölçülerde vakfın gelirinden istifade edebilecekleri, gerektiğinde mütevellinin dost ve akraba çevresini ne dereceye kadar vakıftan faydalandırabileceği de belirlenmiştir. Hz. Ömer, vakfiyesine: “لا جناح على من وليها أن يأكل منها بالمعروف، أو يطعم صديقا غير متمول فيه (Onu idare eden mütevellinin, ondan kendisine kazanç sağlamaksızın onun ürününden yemesinde ve arkadaşına /misafirine yedirmesinde bir beis yoktur),⁷³ şeklinde kayıt düşerek mütevellinin ve çevresinin ne derece vakıftan istifade edebileceği hususuna açıklık getirmiştir.

2.2. Vakfiyenin İçeriği

Asr-1 Saadet'te vakfiyelerin içeriğinde vakfedilen malların durumu ile ilgili bilgiler verilmektedir. Vakfedilen malların isimleri başta olmak üzere vakfedenin şartları da eklenmektedir. Saadet asrından günümüze kadar tüm İslâm toplumlarındaki vakıf uygulamalarına örnek olan Hz. Ömer'in vakfiyesi, içerik bakımından ve tanzim edilmesi yönüyle zeyl bir vakfiye örnekliliği de ortaya koymuştur. Çünkü Hz. Ömer, Semğ arazisini Hz. Peygamber'in huzurunda vakfetmiştir. Halifeliği döneminde vakfiyesini oluşturmuştur. Daha sonra vakfına başka araziler de katarak genişletmiştir. Hatta Hz. Hafsa ile Abdullah b. Ömer de Hz. Ömer'in vakıflarına ila-

⁶⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 28; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264.

⁷⁰ Müslim, “Vasiyye”, 15, 16; Abdürrezzak, *el-Musannef*, 10: 376; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6: 264.

⁷¹ Muhammed b. Futûh el-Humeydî, *el-Cem'ü Beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Ali Hüseyin Bevvab, 2. Baskı (Beyrut: Daru'n-Neşr, 2002), 2: 188.

⁷² Urfa Yusuf Paşa Vakfına evlad-1 vakıftan birinin tayin edilmesine dair bilgi için bk. 225 nolu *Urfa Şer'îye Sicili*: 15; Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı mütevellisinin evlad-1 vakıftan olduğuna dair bk. BOA, *Cevdet Evkâf Tasnifi*, 33137.

⁷³ Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

veler yapmışlardır.⁷⁴ Bu uygulama daha sonraki İslâm toplumlarında gelişen vakıf ilavesi ve vakfiye zeyli geleneğine temel teşkil etmiştir.

2.2.1. Vakıf Malın Satılamayacağı

Bir malın vakfedilmesi eylemi, o malın satılmasını önleyen önemli bir husustur. Allah Resul'ünün Hz. Ömer'e "إن شئت حبست أصلها وتصدقت بها" (dilersen aslını vakfet ve onu sadaka kıl)⁷⁵ şeklindeki tavsiyesi, onun çok içten gelen bir duygu ile onu vakfetmesine yol açmıştır. Fevkalade samimi duygularla Allah rızası için malını vakfeden Hz. Ömer, bu malın ebediyen vakıf olarak kalması ve bu hayrının kesintiye uğramaması için önemli bir kaideyi asırları aşan uygulamalara esas olmaya yetecek tarzda koymuştur. Bu da onun "أنه لا يباع أصلها" (onun aslı satılamaz)⁷⁶ diye koyduğu temel kaidedir. Bu kaide ile vakfın satılmasının önüne geçilmiştir. Asırlar boyu İslâm devletlerinde uygulanan vakıf teamülü de Hz. Peygamberin beyanları temelinde Hz. Ömer'in ortaya koyduğu bu kaide çerçevesinde uygulanagelmıştır.

2.2.2. Vakıf Malın Hibe Edilemeyeceği

Vakıf malların satılmasına imkân verilmediği gibi bu malların başkalarına hibe edilmesinin de önüne geçilmiştir. Hz. Ömer, vakfiyede belirttiği üzere "ولا يوهب" (hibe edilemez)⁷⁷ sözü ile vakıf malların insanlar arasında menfaat temin etmek, itibar görmek veya mevki-makam temin etmek amacıyla kullanılmayacağını ifade etmek istemiştir.

2.2.3. Vakıf Malın Miras Bırakılamayacağı

Vakfedilen malın mirasa bırakılmaması hususu, o malın hayır üzere işlemeye devam etmesi için önem taşır. Vakfedilen malın miras bir mal olarak sonrakilere intikal etmesi, sonraki kuşaklarda kişisel menfaat için kullanılmasının kapısını aralayacaktır. Oysa vakıf mal, Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla toplum yararına vakfedilen maldır. Sahih vakıflarda vakıf malın miras şeklinde intikali mümkün değildir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in vakfiyesinde vakfın idaresinin /tevlîyetinin kızı Hz. Hafsa'ya ve aile bireylerine havale edildiği görülmektedir.⁷⁸ Bu durumun bir miras olarak algılanması hususu fevkalade yanlış olur. Ancak kişinin vakfettiği malını en iyi devam ettirecek kişinin kendi neslinden biri olması durumunda vakfın işleyişinin daha bir hassasiyetle devam edeceği şüphesizdir. Vasiyet edilen kişi Hz. Hafsa gibi toplumun en güvenilir fertlerinden biri olunca vakfın idareciliği görevinin toplumun en faziletli insanlarına bırakılmasının esas alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Vakıf malların, insanların miras malı gibi değerlendirilmesi yanlış bir anlayış ise de babasından, dedesinden intikal eden manevî bir değer, manevî bir miras olarak

⁷⁴ Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016): 27.

⁷⁵ Buhârî, "Vesâyâ", 28.

⁷⁶ Buhârî, "Vesâyâ", 28.

⁷⁷ Buhârî, "Vesâyâ", 28.

⁷⁸ Buhârî, "Vesâyâ", 28.

değerlendirilmesinin vakıf malların korunması ve onlara daha fazla saygı duyulmasına vesile olacağına şüphe yoktur.

2.2.4. Vakıf Gelirlerinin Sarf Edileceği Yerler

Vakıf gelirlerinin sarf edileceği yerler, genellikle vâkıfın vakfiyede belirttiği yerlerdir. Vakıf kurucusu vakfiyeyi tanzim ederken vakıf gelirlerinin nerelere, ne şekilde harcanacağını da belirtir. Vakıf gelirlerinin harcanacağı yerlerin, görevlerin ve hizmetlerin belirlenmesinde vakfiye, birinci derecede delil hükmündedir. Hz. Ömer'in vakfiyesinde vakfın gelirinin sarf edileceği yerler: “ في الفقراء والقربى والرقاب، وفي سبيل الله والضييف وابن السبيل، ” “Vakıf, fakirler, yakın akrabalar, âzât edilecek köleler, Allah yolunda cihâd edenler, misafirler ve yolda kalmış kimseler içindir,”⁷⁹ denilerek belirtilmiştir.

Hız. Ömer, vakfına mütevellî olanın hurma bahçesinin meyvelerinden yemesinde bir sakınca görmemiştir. Ayrıca, Hız. Ömer, mütevelliyi vakıf mala zarar vermekten nehyetmiştir. Mütevellî, bahçenin meyvesini satmayacak, biriktirip zengin olmaya çalışmayacaktır. Ancak örf'e uygun bir şekilde ihtiyacı nispetinde yemesinde, misafirine veya arkadaşına yedirmesinde bir sakınca yoktur. Bu durumun vakıf kurucusu için de geçerli olduğunu vakfiyeye not düşmüştür.

Hız. Ömer'in vakıf kurucusu ve mütevellisi için koyduğu bu kaideden şu sonuca varabiliriz: Vakıf kurucusu veya mütevellisi, vakfın gelirinden, vakıf bahçenin meyvesinden, vakıf bir fabrika ise imal ettiğinden, ürettiğinden ihtiyacı nispetinde istifade edebilir, misafirine veya arkadaşına da yedirebilir. Nitekim ticarî kervanlarla sefere çıkan Müslümanlardan yolu Semğ hurma bahçesine düşenlerin orada konakladıkları ve bahçenin hurmalarından kendilerine ikram edildiği rivayet edilmektedir.⁸⁰

SONUÇ

İslâm tarih ve medeniyetinin en uzun ömürlü müesseselerinden biri vakıf kurumudur. İslâm toplumunun hayırsever insanların çeşitli amaçlarla bağışladığı ve onun tüm fertlerinin farklı vesilelerle istifade ettiği vakıf, hukukî hüviyetini vakfiye ile kazanır.

Vakfiye, vakıf malların kayıt altına alınması, onların korunması, işletilmesi, idare edilmesi, hayır yola yapılacak harcamaların kazanılma ve harcanma usullerinin ortaya konulması gibi hususların kaydedildiği bir tapu senedi niteliğindedir. Hayırsever insanların Allah rızası için toplum yararına vakfettikleri mallarını kayıt altına alması ve bu malların ileriye dönük vakfedilme cihetlerine uygun olarak kullanılmasına hukukî bir dayanak teşkil etmesi bakımından vakfiye ayrı bir öneme sahiptir.

⁷⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 28.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, “İmare”, 18,19.

Vakfiye sayesinde vakıf mallar müsadere edilmekten, art niyetli insanların işgaline uğramaktan ve insanların şahsî menfaatlerine alet olmaktan korunmuş olur. Vakfedilen malların yüzyıllar boyu aktif bir şekilde topluma hizmet vermesinin kılavuzu da yine vakfiyedir.

İslâm tarih ve medeniyetinin temel kurumlarından biri olan vakıf müessesesinin yönetim rehberi niteliği taşıyan vakfiyenin temel özellikleri ilk defa Hz. Peygamber'in tavsiyeleri ışığında Hz. Ömer tarafından ortaya konulmuştur. Ondan sonra onun soyundan gelen nesiller ve onun icraatlarını tarihe mal etmeye çalışan âlimler büyük bir titizlikle onun vakfiyesini muhafaza etmeye çalışmışlardır. Hz. Ömer'in vakfını idare eden torunları, âlimlerle irtibatlı olarak vakfiyeyi istinsah ederek nüshalarını âlimlere takdim etmişlerdir. Onlar da Hz. Ömer'e gösterdikleri saygı ile onun vakfiyesini kitaplarına kaydederek tarihe mal etmişlerdir. Tarih boyunca Hz. Ömer'in vakfiyesi örneğinde tüm İslâm toplumlarında titizlikle tanzim edilen vakfiyeler, en teferruatlı şekline Osmanlı döneminde kavuşmuşlardır.

Hz. Ömer'in vakfiyesine kâtip ve şahit olarak seçilen kişilerin devletin saygın memurları olması, vakfiyelerin oluşturulmasında toplumun en saygın insanların etkin rol alması anlamına gelmektedir. Bu uygulama İslâm tarihi boyunca gerçekleştirilmiştir. Bu anlayışın bariz örneği ise, Osmanlı dönemindeki uygulamalarda görülmektedir. Nitekim bu uygulamanın Osmanlı'da tatbik edildiği, mahkemelerde kadıların huzurunda, mahkeme kâtiplerince tanzim edilen vakfiyelere toplumun en saygın kişileri olan müftülerin, imamların, esnafın şahit kılındığı İslâm tarihi boyunca akdedilen vakfiyelerde tespit edilebilmektedir. Bu durum Hz. Ömer tarafından temeli atılan vakfiye düzenlemesinin Osmanlı toplumunda oldukça karşılık bulduğunun göstergesidir.

Hz. Ömer'in vakfiyesinde vakfedilen malın ismi, cinsi ve yeri belirtilmiştir. Vakfın hangi amaca yönelik gerçekleştirildiği de ayrıca ortaya konulmuştur. Özellikle de vakfı idare edecek ve gidişatını denetleyecek müteveli ve nâzırın da özellikleri belirlenmiştir. Hz. Ömer'in müteveli ve nazır olarak kızı Hz. Hafsa'yı tayin etmesi, vakfı yönetecek kişilerin faziletli, güvenilir ve saygın olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Hafsa gibi saygın bir kadının asr-ı saadette vakfın mütevellisi olarak tayin edilmesinin çağları aşan çok önemli bir mesaj niteliği taşıdığı ortadadır.

Hz. Ömer'in anlayışı ve uygulaması çerçevesinde Osmanlı döneminde geliştirilen vakfiye, altın yaldızlı mürekkeple ve en kaliteli kâğıtlara yazılarak, mahkemelerde kadının huzurunda güvenilir bir mahkeme kâtibinin yazmasıyla, yöredeki en saygın insanların şahitliğiyle oluşturulmuştur. Bir bakıma topluma mal edilen bir vakıf mülk, toplumun saygın insanları tarafından da sahiplenilmiştir. Malını vakfeden hayırseverlerin kaydı, mahkemede oluşturulan vakfiye ile hukukî bir hüviyete kavuşturularak güvence altına alınmıştır. Hukukî bir güvence niteliği taşıyan vakfiyelerin, devletin itibarlı kurumu olan mahkemelerde akdedilmesinin bir teamül

haline gelmesi, vakıf müessesesinin İslam Medeniyetinin saygın kurumlarından biri haline gelmesine önemli katkı sağlamıştır.

EKLER

Ek 1: Hz. Ömer'in Filistin'in Nuba köyünü Mescid-i Aksa'ya vakfettiğine dair taş vakfiye:

(alansab.net/forum/showthread.php?t=3797, erişim: 15 Eylül 2018)

KAYNAKÇA

Abdurrezzak, el-Hafız el-Kebir Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî. *el-Musannef*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî: 1983.

alansab.net/forum/showthread.php?t=3797, erişim: 15 Eylül 2018.

Ahatlı, Erdinç. "Yahya b. Said el-Kattân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 262. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. Thk. Seyyid Ebû'l-Muâti en-Nûrî. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998.

Algül, Hüseyin. "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 294-295. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Altun, İsmail. "Hz. Peygamber döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?". *Turkish Studies* 12/2 (Kış 2017): 1-22.

Avcı, Casim. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

'Aynî, Bedrüddîn Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî: Mısır 1972.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübra*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 3. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003.
- Bilge, Mustafa L. - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Yenbu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 421-423. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf Tasnifi (CE)*, 33137.
- Bozkurt, Nebi. "Kubbetü's-Sahre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 304-308. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cevzî, Cemalüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 1992.
- Çakan, İsmail L. "Abdullah b. Erkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 102. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Darekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer. *Sünen-i Darekutnî*. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Döndüren, Hamdi. *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *Hâtemü'n-Nebiyîn*. Kahire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1425
- Erkal, Mehmet. "Beytülmal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 90-94. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Hâkim, el-İmam el-Hâfız Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ala's-Sahihayn*. Thk. M. Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî. *Mu'cemu'l-Büldân*. Beyrut: Daru Sâdır, 1979.
- Hamidullah, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 20-22. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybânî. *Kitabu Ahkâmi'l-Evkaf*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 1322.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Muhayrik en-Nadrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 21-25. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Huceylî, Abdullah b. Muhammed b. Sa'd. *el-Evkafu'n-Nebeviyye ve Evkafu'l-Hulafai'r-Raşidîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

- Humeydî, Muhammed b. Futûh. *el-Cem'ü Beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim*. Thk. Ali Hüseyin Bevvab. 2. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Neşr, 2002.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Trc. Zakir Kadirî Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabî, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed B. Sa'd B. Menî' El-Kâtib El-Hâşimî El-Basrî El-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Kallek, Cengiz. "Vesk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 70. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Köksal, M. Asım. "Dârülerkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*. Thk. Fehim Muhammed Şeltût. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979.
- Orazov, Orazsahet - Aşirov, Tahir. "Sovyet Türkmenistan'da Vakıf Araştırmaları: G. İ. Karpov Örneği". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017): 177-189.
- Önkal, Ahmet. "Erkam b. Ebü'l-Erkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 305. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Özağşar, Mehmet Emin vd., *Hadislerle İslâm*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Vakfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 465. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: VGM Yayınları, 1983.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *H. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. Trc. Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Suyûtî, Celaledin. *Tarihu'l-Hulefâ*. Thk. Kasım Şemmai Rüfaî. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1986.
- Şafîî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *Tefsiru İmam eş-Şafîî*. Thk. Ahmed b. Mustafa. Suûdî Arabistan: Daru'd-Tedmürîye, 2006.

Nu'manî, Şibli. *Sîretu'l-Fâruk*. Trc. Celal Said Hafnavî. Kahire: Meclisu'l-A'li's-Sakâfe, 1998.

Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

205 nolu *Urfa Şer'îye Sicili (UŞS)*.

206 nolu *UŞS*.

225 nolu *UŞS*.

Vakîdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer. *Kitabu'l-Meğâzî*. Thk. Marsden Jones, Beyrut: Daru'l-E'lamî: 1989.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Vasiyet Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 1740-1755.

Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. Mütercimi ve Şarhi: Kamil Miras. Ankara: DİB Yayınları, 1984.